

ВЫДАННЕ ЛІТАРАТУРЫ НА НАЦЫЯНАЛЬНЫХ МОВАХ у 1930-я гг. у БССР

У даваенны час у БССР выдавалася літаратура на розных мовах: рускай, беларускай і мовах нацыянальных меншасцей рэспублікі. Гэта было звязана з рэалізацыяй большавіцкай нацыянальна-моўнай палітыкі, якая прадугледжвала развіццё моў і культур розных народаў Краіны Саветаў. Натуральна, мэты гэтай палітыкі адпавядалі задачам улады па індактрынацыі насельніцтва ідэямі большавізму, іх папулярызацыі, па здабыцці лаяльнасці да ўлады, падвышэнні культурнага і адукацыйнага ўзроўню насельніцтва.

Адзначым, што ў першай палове 1930-х гг. вядучае становішча ў Беларусі займала кнігавыданне на беларускай мове. Безумоўна, гэта звязана з калектывізацыяй: большавіцкія ўлады напачатку дзесяцігоддзя актывізавалі апрацоўку вясковага насельніцтва на роднай для яго мове (табл. 1).

Табліца 1

Кнігавыданне БССР у 1930-я гг. – 1940-ы г. (з частковымі звесткамі па іншых нацыянальных мовах)

Гады	Лік назваў на мовах						Тыраж, тыс. асобнікаў	Аб'ём, арк.-адб.
	беларускай	ідыш	рускаяй	польскай	іншых	разам		
1930	1 170	66	56	23	8	1 323	8 458	40 215
1931	1 301	112	38	14	9	1 474	10 716	56 553
1932	1 300	137	25	36	22	1 520	9 758	57 300
1933	1 100	...	31	1 262	10 253	55 942
1934	995	...	78	1 213	9 728	55 336
1935	800	...	120	1 009	8 437	50 408
1936	691	...	174	938	9 097	51 022
1937	375	...	243	2	2	639	8 833	58 679
1938	460	...	308	2	...	801	14 624	82 066
1939	392	...	340	775	11 276	68 875
1940	375	...	362	772	10 370	62 042

Заўвага: шматкроп'ем пазначаны невядомыя паказчыкі.

Крыніцы: *Итоги* выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства БССР. – Мн., 1933. – С. 106, 153; Волк, А.А., Ракович, А.И. Книгоиздательское дело в Белоруссии: исторический очерк. – Мн., 1977. – С. 61, 75, 87, 106, 107, 125; Друк

Беларускай ССР: 1918–1980: стат. зб. / склад. Л.П.Рабушка. – Мн., 1983. – С. 15, 25–26.

Паводле табл. 1 бачна, што ў 1930-я гг. разам з беларускім расквітнеў і кнігадрук на іншых нацыянальных мовах, перш за ўсё ідышы, затым на польскай, і толькі кнігавыданне на рускай мове ў пачатку 1930-х гг. істотна скарацілася. Як і ў ранейшае дзесяцігоддзе, у 1930-я гг. выдаваліся таксама кнігі на літоўскай, латышскай і іншых мовах. Так, у 1932 г. у БССР на літоўскай мове была выдадзена 21 назва агульным тыражом 35,5 тыс. асобнікаў у аб’ёме 165,5 арк., 1 назва на нямецкай мове тыражом 60 тыс. асобнікаў і аб’ёмам 15,3 арк. [1].

З ліку назваў бачна, што кнігавыданне БССР дасягнула росквіту ў першай палове 1930-х гг., а затым хутка стала хіліцца да заняпаду, што ў значнай ступені было выклікана рэпрэсіямі (мінімум беларускіх кніг у гэтае дзесяцігоддзе таксама прыпадае на сумотны 1937 г.). З гэтай прычыны тэматычныя планы выдавецтваў БССР з сярэдзіны 1930-х гг. з года ў год не выконваліся [2]. На другую палову 1930-х гг. прыпадае і заняпад беларускага кнігавыдання, што звязана з паваротам дзяржаўнай палітыкі да прапаганды рускай мовы. Гэтую тэндэнцыю не здолела пераламіць і далучэнне Заходняй Беларусі.

Звесткі наконт тыражу беларускай і рускай кнігі ў БССР, а таксама на некаторыя гады і для кніг на іншых мовах гл. у табл. 2.

Табліца 2

Тыражы выдадзеных кніг у БССР паводле нацыянальных моў у 1930-я гг. – 1940-ы г.

Гады	Беларуская мова			Ідыш			Руская мова			Польская мова		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1930	7 872	6,7	93,1	308	4,7	3,7	147	2,6	1,7	101	4,4	1,2
1931	10 201	7,8	95,2	395	3,5	3,7	57	1,5	0,5	48	3,4	0,5
1932	8 926	6,9	91,5	418	3,1	4,3	222	8,9	2,3	92	2,5	0,9
1933	9 367	8,5	91,4	...			246	7,9	2,4	...		
1934	8 455	8,5	86,9	...			745	9,6	7,7	...		
1935	7 556	9,4	89,6	...			540	4,5	6,4	...		
1936	8 022	11,6	88,2	...			903	5,2	9,9	...		
1937	6 966	18,6	78,9	...			1 814	7,5	20,5	...		
1938	12 319	26,8	84,2	...			2 270	7,4	15,5	...		
1939	8 806	22,5	78,1	...			2 392	7,0	21,2	...		
1940	7 748	20,7	74,7	...			2 313	6,4	22,3	...		

Умоўныя пазначэнні: 1 – усяго тыс. асобнікаў; 2 – сярэдні тыраж выдання, тыс. асобнікаў; 3 – % ад агульнага тыражу.

Крыніцы: *Итоги* выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства БССР. – Мн., 1933. – С. 153; *Друк* Беларускай ССР: 1918–1980: стат. зб. / склад. Л.П.Рабушка. – Мн., 1983. – С. 25–26.

Як бачна з табл. 2, сярэднія тыражы беларускіх кніг з 1937 г. імкліва выраслі ўдвая, нават–утрая. Наадварот, сярэднія тыражы рускіх кніг толькі крыху пабольшалі ў 1930-я гг. Павелічэнне долі беларускіх кніг з цягам часу рабіла іх усё больш дасяжнымі насельніцтву, хаця трэба мець на ўвазе, што руская кніга завозілася з РСФСР, і, апрача таго, яна была ва ўсеагульным карыстанні за кошт выданняў папярэдніх і дарэвалюцыйных гадоў. Для пачатку 1930-х гг. характэрны павольны рост сярэдніх тыражоў кніг на ідыш, тады як тыражы польскіх кніг у гэты час істотна не змяняліся. З табл. 1 і 2 таксама добра бачна, што доля беларускіх кніг была вельмі высокай у пачатку 1930-х гг., што звязана з правядзеннем беларусізацыі. Гэта тычыцца таксама і долі яўрэйскіх ды польскіх кніг (да 1932 г.).

У цэлым на падставе табл. 1 і 2 трэба адзначыць відавочную розніцу паміж першым і другім пяцігоддзямі. Высокія паказчыкі кніг на нацыянальных мовах у пачатку дзесяцігоддзя кантрастуюць з нізкім лікам выдадзеных кніг на рускай мове, асабліва ў 1931–33 гг. У наступныя тры гады выданне рускамоўных кніг пачынае паволі ўзрастаць, а ў 1937 г. дасягнула даволі значных памераў. Гэта адбывалася не столькі за кошт беларускіх выданняў, колькі за кошт выданняў на іншых нацыянальных мовах, колькасць якіх імкліва падае з 1937 г. (хаця не знікае зусім). Гэта было звязана з новай фазай сталінскіх рэпрэсій, скіраваных супраць нацыянальных меншасцей.

Тэматычна кнігадрук БССР у 1930-я гг. у асноўным быў абмежаваны патрэбамі школы і ВНУ (падручнікі, дапаможнікі), палітычнай прапаганды, сельскай гаспадаркі, навукі, а таксама мастацкай літаратурай (так, у другой палове 1930-х гг. на апошнюю прыпадала ў сярэднім 18% усіх назваў і 10–15% тыражоў). Найбольш актыўна вялося выданне беларускіх падручнікаў, попыт на якія з развіццём сеткі адукацыі стаў узрастаць; рускія падручнікі

завозіліся, як правіла, з РСФСР. Пры гэтым школьных падручнікаў хранічна не хапала, яны былі нізкай паліграфічнай якасці і служылі ледзьве год. Нават у 1932/33 навучальным годзе адзін падручнік у пачатковай школе прыпадаў на 2–3 вучні [3].

Паказальнымі ў плане тэматычнай характарыстыкі могуць быць суадносіны арыгінальнай і перакладной беларускай кнігі (табл. 3).

Табліца 3

**Арыгінальныя і перакладныя выданні БССР
на беларускай мове ў 1921-м г. –1940-ы г.**

Гады	Арыгінальныя выданні				Перакладныя выданні	
	лік назваў	%	тыраж, тыс. асоб.	%	лік назваў	тыраж, тыс. асоб.
1930	718	61,4	4 811	61,1	452	3 061
1931	759	58,3	5 920	58,0	542	4 281
1932	855	65,8	5 814	65,1	445	3 112
1933	679	61,7	5 772	61,6	421	3 595
1934	620	62,3	5 270	62,3	375	3 185
1935	455	56,9	4 277	56,6	345	3 279
1936	353	51,1	4 094	51,0	338	3 928
1937	167	44,5	3 416	49,0	208	3 550
1938	200	43,5	4 384	35,6	260	7 936
1939	187	47,7	3 943	44,8	205	4 863
1940	180	48,0	3 909	50,5	195	3 839

Крыніца: *Друк Беларускай ССР: 1918–1980: стат. зб. / склад. Л.П.Рабушка. – Мн., 1983. – С. 31.*

Добра бачна, што ў пачатку 1930-х гг. дамінавалі арыгінальныя тэксты, доля якіх, аднак, на працягу ўсяго дзесяцігоддзя скарачалася (табл. 3). З 1935–1936 гг. лік перакладных твораў пачаў асабліва хутка ўзрастаць і ўжо ў 1937 г. у назвах і па тыражу абагнаў лік арыгінальных. Безумоўна, гэта тлумачыцца ўзмацненнем індэкстрынацыі і цэнтралізацыі ў гэты час. Пры гэтым варта ўлічваць і дзеянне іншай тэндэнцыі – засваенне здабыткаў чужынных культур з набыццём сталасці сваёй уласнай [4]. У 1930-я гг. на беларускую мову пераклады вяліся ў асноўным з рускай мовы. З яе ж здзяйсняліся і пераклады твораў заходніх аўтараў. На працягу ўсяго міжваеннага перыяду доля арыгінальных выданняў стабільна скарачалася з 90 % да 50–45 %. Аднак у 1939-м г. – 1940-

м г. у сувязі з далучэннем Заходняй Беларусі гэтая тэндэнцыя пачала змяняцца адваротнай.

Асобную цікавасць у гэтае дзесяцігоддзе выклікае лёс літаратурна-мастацкіх выданняў і мастацкай літаратуры. У 1930-я гг. лік і склад літаратурна-мастацкай перыёдыкі БССР быў нестабільны. Закрыццё “Узвышша” і “Маладняка” ў пачатку 1930-х гг. улады спрабавалі кампенсавать выпускам часопісаў сялянскага ці вайсковага кірунку, аднак усе іх спробы разбівалі хвалі рэпрэсій [5]. У 1932 г. выйшла восем нумароў часопіса “Беларусь калгасная”, які рыхтавала Беларускае аб’яднанне пралетарска-калгасных пісьменнікаў, але ён быў закрыты з прычыны “нацыяналістычных вылазак” [6]. Такі самы лёс спасціг часопіс “Заклік”, выпуск якога наладзіў у пачатку 1933 г. новаствораны ССП БССР (убачылі свет толькі чатыры нумары). У 1932–1933 гг. выйшла шэсць нумароў “ваенна-абарончага літаратурна-мастацкага часопіса” “Напагатове”, які знайшоў праз значны час працяг у выглядзе літаратурнага альманаха “Байцы”, што выпусціла ў 1935 і 1936 гг. кіраўніцтва Беларускай вайсковай акругі. У 1937 і 1940 гг. руская секцыя ССП БССР выдала “Альманах”. Аднак за выключэннем беларускага часопіса “Полымя рэвалюцыі” і яўрэйскага “Štern” ніводнае перыядычнае выданне ў гэтае дзесяцігоддзе не мела стабільнага выхаду.

Для больш аператыўнага кіравання культурна-мастацкай супольнасцю рэспублікі ўлады ў 1930-я гг. выдавалі спецыялізаваныя літаратурныя газеты. З лютага 1932 г. ССП БССР распачаў выпуск штотыднёвай газеты “Літаратура і мастацтва”, у 1934–1935 гг. Камуністычны інстытут журналістыкі БССР выпускаў шматтыражку “Літаратурная газета” (з 29.09.1934 г.) [7].

У 1930-я гг. улады спрыялі пашырэнню рускай літаратуры (у тым ліку ў перакладах на мовы розных нацыянальнасцей рэспублікі). Хаця даныя прыводзяцца толькі за другую палову 1930-х гг., але яны пераканаўча ілюструюць прыхільнасць улад у галіне літаратуры за гэты час (табл. 4).

Выпуск мастацкай літаратуры ў БССР у 1936–1940-м гг.

Гады	Беларуская літаратура		Руская літаратура		Літаратура народаў СССР		Літаратура замежных краін		Усяго	
	лік назваў	тыраж, тыс. асобнікаў	лік назваў	тыраж, тыс. асобнікаў	лік назваў	тыраж, тыс. асобнікаў	лік назваў	тыраж, тыс. асобнікаў	лік назваў	тыраж, тыс. асобнікаў
1936	51	334	72	635	34	106	10	68	167	1 143
1937	23	764	77	1 082	8	34	12	112	120	1 992
1938	33	243	45	493	8	15	17	176	103	927
1939	33	446	60	410	26	101	24	188	143	1 145
1940	45	282	59	409	24	77	20	133	148	901
Разам	185	2 069	313	3 029	100	333	83	677	681	6 108

Крыніца: *Друк Беларускай ССР: 1918–1980: стат. зб. / склад. Л.П.Рабушка. – Мн., 1983. – С. 90.*

Калі з 1918 г. па 1935 г. у БССР было выдадзена 837 назваў беларускай літаратуры тыражом 3 175 тыс. асобнікаў, а рускай літаратуры – 516 назваў тыражом 2 262 тыс. асобнікаў [8], то за наступнае пяцігоддзе суадносіны змяніліся наадварот (гл. табл. 4). Такім чынам, у 1920-я гг. і ў пачатку 1930-х гг. улады прапагандавалі беларускую літаратуру (і яшчэ яўрэйскую). Але з сярэдзіны 1930-х гг. мэтай улад абсалютна выразна сталі прапаганда і пашырэнне рускай літаратуры (у тым ліку ў перакладах на нацыянальныя мовы). Руская літаратура пачала служыць узорам і мадэллю для чытачоў рэспублікі і яе літаратараў. Таму з сярэдзіны 1930-х гг. улады адмаўляюцца ад рэгулярнага выдання літаратурна-мастацкай перыядычнай літаратуры, дзе пісьменнікі БССР маглі б друкаваць арыгінальныя творы. Іх замяніў узмоцнены выпуск твораў рускіх аўтараў (як у арыгінале, так і ў перакладах).

Выданне літаратуры на нацыянальных мовах у БССР у 1930-я гг. было нестабільным і залежала ад палітычных чыноўнікаў і перш за ўсё ад палітычных рэпрэсій, якія з асаблівай сілай адбіліся на кніжнай і выдавецкай дзейнасці рэспублікі.

1. *Итоги* разрешения национального вопроса в СССР. – М., 1936. – С. 213. Тут уласна прыводзіцца лічба ў 1 535,0 арк. для нямецкага выдання, аднак гэта, відаць, памылка.

2. Волк, А.А. Книгоиздательское дело в Белоруссии: исторический очерк / А.А.Волк, А.И.Ракович. – Мн., 1977. – С. 125–126, 134.

3. *Народная* адукацыя і педагагічная навука ў Беларусі: (1917–1945). – Мн., 1993. – С. 80.

4. *Пра* тэматыку перакладаў гл. некаторыя звесткі ў кн.: Книгоиздательское дело в Белоруссии (А.А.Волк, А.И.Ракович). – С. 117–118, 133–134.

5. *Перыядычны* друк Беларускай ССР. Вып. 1: Часопісы (1917–1958 гг.). – Мн., 1960. – С. 7, 59.

6. *Марцелев, С.В.* Печать Советской Белоруссии: исторический очерк / С.В.Марцелев. – Мн., 1967. – С. 171–172.

7. *Марцелев, С.В.* На путях строительства социализма: печать Белоруссии в 1926–1937 гг. / С.В.Марцелев. – Мн., 1972. – С. 283.

8. *Друк* Беларускай ССР: 1918–1980: стат. зб. / склад. Л.П.Рабушка. – Мн., 1983. Пры гэтым асноўная маса выданняў прыпадае на першую палову 1930-х гг.